

מעבר לקווי המפלגה / אלכס טל

פורסם במוסף 'שבת', מקור ראשון

לא קל להכריע במחלוקות שבין אדם לקבלן שמבצע עבורו עבודה. התלמוד מציג מופת של איזונים שמעבר לאג'נדות כלכליות-חברתיות

[א]

פרק השוכר את האומנין עוסק בתחילתו ביחסי עובד-מעביד. מעצם טבעם, יחסים אלו רוויים מתח, ולו רק בגלל העובדה שרוב מזמיני העבודה מעוניינים לקבל אותה במינימום הוצאה כספית, כאשר במקביל רוב נותני השירות – הפועלים – רוצים כמובן את ההיפך. בעולם אידיאלי אמורה להיות התאמה מושלמת בין רצונות אלו, אך כמובן שבעולמנו האמיתי אין לך עובד שאין לו טרונות על מעסיקו, ואין לך מעסיק שבמוחו לא עוברת לעיתים המחשבה כי עובדיו נהנים מלחם חנם ואינם 'מספקים את הסחורה'.

במתח דומה נתקלנו בפרק הזהב העוסק בתיאום הרצונות של מוכר וקונה, ובשני העניינים תפקידו של המשפט להגן על שני הצדדים – קודם כל למענם הם, אך גם לכך שהתנהלות שוק המסחר והעבודה תהיה חלקה ככל האפשר. זהו הרי אינטרס הציבור כולו. בעצם ניתן לראות את מערכת דיני הממונות העוסקים בבני אדם שבבסיסם הם אנשים הגונים (להבדיל מדיני הענישה של פושעים) דרך משקפיים אלו של שילוב רצונות מנוגדים תוך שמירה על אינטרסים והגנות ראויות.

סוגיית הפתיחה של הפרק ארוכה למדי ועוסקת בשאלת ההבדל בין הוראת הפעלים 'חזרו' ו'הטעו'. הדיון בשאלה זו ארוך למדי, ולעיתים אף מייגע, ובסופו – בדף עו"ב - מובאת ברייתא שלשונה מוכיח כי אין הבדל בין שני הפעלים. ללומד הסוגיה ברצף קשה להימנע מן המחשבה שלפחות חלק מן המאמץ הנכרך שמסקיעה הסוגיה בשאלה זניחה למדי, מטרתו להוביל אותנו בדיוק לברייתא זו ולדיון בהלכות העולות ממנה.

נלך אם כן בדרך זו וננסה לנתח את דיון התלמוד בחלקי הברייתא השונים.

[ב]

לברייתא שלפנינו מקבילה כמעט זהה בתוספתא ז א, ויש להניח כי מדובר באותו מקור תנאי. כדרכה, מרחיבה התוספתא את ההלכות הנדונות במשנה ומוסיפה עליהן. מדובר בברייתא ארוכה למדי ואנו נדון בשני חלקיה הראשונים, להלן:

השוכר את האומנין והטעו את בעל הבית, או בעל הבית הטעה אותן - אין להם זה על זה אלא תרעומת.

במה דברים אמורים - שלא הלכו, אבל הלכו חמרים ולא מצאו תבואה, פועלין ומצאו שדה כשהיא לחה - נותן להן שכון משלם, אבל אינו דומה הבא טעון לבא ריקן, עושה מלאכה ליושב ובטל.

במה דברים אמורים - שלא התחילו במלאכה, אבל התחילו במלאכה - שמין להן מה שעשו.

כיצד ? קבלו קמה לקצור בשני סלעים, קצרו חציה והניחו חציה ; בגד לארוג בשני סלעים, ארגו חציו והניחו חציו ;	
רבי דוסא אומר : שמין להן מה שעתידי להעשות :	שמין להן את מה שעשו : היה (מה שצריך עדיין להיעשות)
היה יפה ששה דינרים - נותן להם שקל (חצי סלע).	יפה ששה דינרים (=סלע וחצי) - נותן להן סלע.
או יגמרו מלאכתן ויטלו שני סלעים.	או יגמרו מלאכתן ויטלו שני סלעים.
ואם סלע - נותן להם סלע	ואם סלע - נותן להם סלע

פתיחת הברייתא דומה מאוד לזו של משנתנו, 'השוכר את האומנין והטעו זה את זה - אין להם זה על זה אלא תרעומת'. מכאן ואילך מובאות בברייתא ארבע הסתייגויות, שכל אחת פותחת במטבע הלשון 'במה דברים אמורים'. בעוד שההסתייגות הראשונה עוסקת במקרה שבו הפועלים הגיעו למקום העבודה ולא יכלו לעשותה, ההסתייגות השנייה מדברת על מצב שבו הפועלים עצמם החליטו באמצע העבודה שאין הם רוצים להמשיך בה. ראשית יש להקדים כי הבעלים על זמנו של אדם הוא עצמו, וכי ההלכה רואה בכך ערך יסודי ומהותי, כפי שבא לידי ביטוי בדרשה הידועה, בבבלי קידושין כב ע"ב:

מה נשתנה אוזן מכל אברים שבגוף ? אמר הקב"ה : אוזן ששמעה קולי על הר סיני בשעה שאמרתי (ויקרא כה) "כי לי בני ישראל עבדים" - ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעצמו – ירצע !

אם כן, זכותו של הפועל להפסיק את עבודתו באמצעה, שכן אין הוא עבדו של בעל הבית. אולם השאלה מי אמור לשאת בתוצאות הנזק הכספי העלול להיגרם כתוצאה מכך נתונה במחלוקת תנאים. המציאות העומדת בבסיס המחלוקת מוכרת לכולנו. על פי רוב, כאשר האומן נשכר לעבודה שלמה, המחיר שידרוש נמוך מזה של שני חצאים נפרדים. ובברייתא, כאשר האומן נשכר לארוג בגד בשני סלעים, אם יפסיק את העבודה באמצעה, מזמין העבודה יצטרך לשכור אומן נוסף כדי לסיימה. אם המחיר שיצטרך לשלם בעד חציה השני גדול ממחצית הסכום הראשוני שהתכוון לשלם, הרי שאחד משני הצדדים, המעביד או העובד, יצטרך להפסיד.

כאן אנו רואים מחלוקת: לדעת חכמים, האומן שהפסיק את העבודה מקבל מחצית ערך העבודה כולה, על אף שהמעביד יצטרך לשלם יותר עבור השלמתה (סלע + סלע וחצי). לדעת ר' דוסא, הסכום הכולל שעל המעביד להוציא אינו אמור לעבור את הסכום שהתחייב לשלם מתחילה. כיוון שהמחצית השנייה של העבודה תעלה סלע וחצי, הרי שהאומן הראשון יקבל רק מחצית הסלע בעד עבודה שבעצם שווה סלע שלם.

כל זה ברור למדי מן המשפט הראשון שבדברי תנא קמא ור' דוסא. ואכן, הסוגיה מסיקה מכך שחכמים נוטים להגן על הפועל ואילו ר' דוסא על בעל הבית – כפי שניתן לראות בשורה הראשונה בטבלה שלהלן. אולם המשך דבריהם (בשתי השורות האחרונות של הטבלה) קשים. ראשית, מדובר באותן מילים בדיוק! שנית, ברור שאם מצד אחד הפועלים יחליטו בכל זאת לסיים את העבודה, הרי שיקבלו את הסכום שעליו סוכם מראש – שני סלעים. מצד שני, אם שווי העבודה שנתרה הוא סלע

אחד, גם אם צריך לשכור לשם כך פועלים חדשים, הרי שיקבלו הפועלים הראשונים סלע בעבור מחצית העבודה הראשונה. מדוע הברייתא צריכה לומר לנו זאת, הרי אין בכך כל חידוש!

אכן, הסוגיה מקשה קושיות אלו בצורה סימטרית לגמרי, וכדרכו של תלמוד, התירווצים הם העמדות (אוקימתות) של המשנה במקרים ממקרים שונים. השוואה מדוקדקת של הקושיות והתירווצים על תנא קמא ור' דוסא מלמדת כי יש מגמה ברורה מאחוריהן, וכי לא מדובר בתרגיל אינטלקטואלי גרידא. לשם כך נציג את הסוגיה בטבלה המשווה הבאה, בתרגום (ומדי פעם בפרפרזה) לעברית:

תנא קמא	ר' דוסא
'שמין להם את מה שעשו, כיצד? היה יפה ששה דינרים - נותן להם סלע'.	'רבי דוסא אומר: שמין להן את מה שעתידי להיעשות: היה יפה ששה דינרים נותן להם שקל'.
מכאן שסוברים חכמים: יד פועל על העליונה.	מכאן שסובר ר' דוסא: יד פועל על התחתונה.
'או יגמרו מלאכתן ויטלו שני סלעים'.	'או יגמרו מלאכתן ויטלו שני סלעים'.
והרי זה פשוט?	והרי זה פשוט?
לא נצרכה אלא במקרה שהתייקרה העבודה באמצע ומרדו הפועלים, והלך בעל הבית ופייסם (שימשיכו לעבוד). היינו חושבים שיכולים לומר לו (בסוף יום העבודה) שהפיוס עליו הסכמנו הוא הוספת השכר, משמיעה לנו הברייתא שבעל הבית יכול לומר להם: פייסתיכם בכך שאטרח לכם באכילה ושתייה	לא נצרכה אלא במקרה שהזולה העבודה באמצע, ומרד בעל הבית. והלכו פועלים ופייסוהו (שימשיך להעסיקם). היינו חושבים שיכול לומר לפועלים (בסוף היום) שהפיוס לו הסכמתי הוא שתפחיתו לי משכר עבודתכם, משמיעה לנו הברייתא שהפועלים יכולים לומר לו: פייסנוך בכך שנעשה לך עבודה מעולה
'סלע נותן להם סלע'.	'סלע נותן להם סלע'.
והרי גם זה פשוט?	והרי גם זה פשוט?
לא נצרכה אלא ששכר בעל הבית את הפועלים ביותר ממחיר השוק, ובאמצע התייקר שכר העבודה. היינו חושבים שיכולים הפועלים לומר לו (בסוף היום): שכרתנו מלכתחילה ביותר ממחיר השוק, תן לנו גם כעת יותר ממחיר השוק הנוכחי. משמיעה לנו הברייתא שיכול לומר להם: כשהתחייבתי לשכר גבוה היה זה על מנת לשכנע אתכם לבוא אצלי. כעת, כשאתם כבר כאן, איני צריך להעלות בשכרכם מעבר למה שהתחייבתי עליו	אמר רב הונא בריה דרב נתן: לא נצרכה אלא שהפועלים השכירו עצמם בתחילת היום בפחות ממחיר השוק, ובאמצע הזולה מחיר העבודה. היינו יכולים לחשוב כי יכול בעל הבית לומר (בסוף היום): הפחתתם לי ממחיר השוק אם כן תפחיתו לי גם ממחיר השוק הנוכחי. משמיעה לנו הברייתא שיכולים לומר לו: כשהשכרנו עצמנו בזול היה זה כדי שתשכור אותנו. כעת, כשאנו כבר מועסקים, איננו צריכים יותר להוריד משכרנו

הלומד שהתאמץ להבין את האריתמטיקה בברייתא ואת ההעמדות המסובכות יחסית של הסוגיה אינו יכול להימנע מתמיהה גדולה; אמנם חלק מדברי הברייתא סתומים מעט, אך האם הסברים הדורשים העמדות כה סבוכות אינם הליכה צעד אחד רחוק מדי? האם 'הצר שווה בנזק המלך'? נראה לכן שיש לה לסוגיה מגמה, או בלשונונו היום: 'אג'נדה', והיא זו העומדת מאחורי המהלך הסימטרי באופן מושלם של הסבר מחלוקת התנאים בברייתא. נשים לב; בשורה הראשונה של הטבלה, מסיק התלמוד את העיקרון ההלכתי של התנאים – יד פועל על העליונה/תחתונה. אך לאחר מכן המגמה משתנה. שתי ההעמדות לחכמים דווקא מגבילות את ידם החזקה של הפועלים. הם אינם יכולים לדרוש שכר יותר מכפי שסוכם עליו, אפילו כשתנאי השוק השתנו. במקביל, שתי ההעמדות לר' דוסא מחזקות את ידי הפועלים. בעל הבית אינו יכול להפחית משכרם שנקבע מתחילה, אפילו אם תנאי השוק השתנו.

מגמת הסוגיה היא סיוג העקרונות ההלכתיים של התנאים. תנא קמא, 'הסוציאליסט', מגן גם על בעל הבית, ואילו ר' דוסא, ה'קפיטליסט', מגן גם על הפועלים. אולם זה אינו הכל. גם תנא קמא וגם ר' דוסא מסכימים שאם בכל זאת העבודה הסתיימה כפי שתוכנן מראש, אין אף צד שמקבל או מוציא יותר ממה שסוכם עליו מתחילה, גם אם ניתן היה להבין אחרת מדבריו שנאמרו באמצע העבודה, כאשר המשכה הוטל בספק.

העדיפות הראשונה של התנאים כולם היא סיום נאות של ההסכם ההתחלתי. העקרונות ההלכתיים של יד פועל על העליונה או התחתונה באים לידי ביטוי רק במקרים הקיצוניים של שבירת הכלים והפסקת העבודה. בעל הסוגיה מראה לנו אם כן, שהחיים הם לא רק המניפסט של קארל מרקס וגם לא עושר העמים של אדם סמית'. האפור, בין הקצוות של השחור והלבן, משמעותי בהרבה, ובו, לעיתים מזומנות, המחלוקות האידיאולוגיות והעקרוניות לא באות לידי ביטוי.